

Den tidlösa narrkåpan Ett medeltidsskämt och dess speglingar

Lars Wollin

Lustläsning på fornsvenska är det väl få som förväntar sig. Desto trevligare effekt kan en akademisk lärare i svensk språkhistoria ofta glädja sig åt, när han förelägger mer eller mindre sömniga studenter den här texten, nedtecknad vid mitten av 1400-talet, någonstans i unionstidens Sverige.

Detta berömda lilla stycke gör ofta god verkan bland studerande på historiskt inriktade grundkurser, där det brukar vara en populär post i påbjudet textpensum. Den fromme frossaren i sin magnifika prelat-skrud möts ofta av överraskad uppskattning. Ett sådant muntrationsnummer kan därmed, rätt hanterat, förmedla uppfriskande akademisk pedagogik av bästa märke:

i autentisk språkform

Hær sigx aff abotum allum skemptan mykla.

Tha herra abota ganger i kloster in, tha ser han munka sina wæl klædda. Tha stryker han hættæ aff hoffdhe sina, at ænne hans ma skina om kloster alt. Sidhen ganger herra abota ater och fram, ther til han komber til koua sins, wæl skoager badhæ mz bozskom och adhrom skom. Herra Abote ær klædder wæl. Han haffuer twa skinkiortla, annan aff lambskinnum och annan aff graskinnum. Han haffuer fyra scapplara och fyra kuffla.

på nusvenska

Här sägs om alla abbotar ett stort skämt.

Då herr abboten går in i klostret, då ser han sina munkar väl klädda. Då stryker han hättan av sitt huvud, på det att hans änne må skina över hela klostret. Sedan går herr abboten fram och åter, till dess han kommer till sin kammare, väl skodd både med båtskor och andra skor. Herr abboten är klädd väl. Han har två skinnkjortlar, den ena av lammskinn och den andra av gråskinn. Han har fyra skapularer och fyra kåpor.

Æn ther til komber om sidher at bordh lætz fram. Æn enghin tunga giter talt rætte tha som in komma firi herra bota. Æn herra abote æter ekki thz som fyreføt ær. Han æter gaas och høns och ænder och alskona fugla. Han æter och fiska geddo och lax och braxn och ættæ fiska sudna och sextæn stektæ och nio giordæ i piper. Siden æter han tio fiska och æn tio sinnum tio fiska. Flæsk ma han ey ættæ, thy at thet ær fyræføt. Tha læter han wellæ thz j pannu, ther til alder moster ær wr thy. Siden læter han sla thz j en disk och tæfkar ther aff, och siden sæter han thz a mun sin och super aff hwan supa, fyræ thy thz war goth feth spad. Aldrik ma herra abote kaku ættæ, fore thy at hon ær tæfflös. Tha rætis in egh fore abotan. Tha æter herra abote fæm egh stekt och fæm sudhin och fæm giord j gryto och fæm j panno och fæm sudin j kale och fæm kolhuppæd. Siden æter herra abote wtan widh fæm egh och fæm sinnom fæm egh. Forbudhit ær honum mere at ættæ.

Loffuat ær honum at drikka. Tha bærs in twa stora nistor fore herra abota. Tha taker herra abota och sæter adhra a vinstre hand sin och andra a høgre. Tha taker han badha nistunar, wt super lithit aff och ser huru honum gætz aat. Tha siger herra abote til thera nistu a vinstræ hand ær, thy at ther ær onth øll j: "Hæffuin wt tha bansatta nistuna!" Æn til hina adhra, som stander a høgro hand hans, sigher herra abote, thy at ther ær j mylskæ eller goth humbla øll: "Hit min kære gudzsøff!" och griper hona i fampn sin och drikker en starkan muladryk. Siden drikker herra abote fore helghe kirkio at gud frælssi hona. Annat sinne drikker herra abote fore got ar, at gudh giffui goth ar bondom. Tridhiæ sin drikker herra abote fore synder och glømsko alla brødra. Fjærde sinne drikker herra abote fore staplin som standir j babilone, at han falle eygh. Fæmpte sinne drikker herra abote fore stora klokkona som stander j lund, at hon brytes ey. Swa drikker herra abote siw sinnom och siwtigi.

Och därtill kommer omsider, att ett bord ställs fram. Men ingen tunga förmår räkna upp de rätter som då kommer in för herr abboten. Men herr abboten äter icke det som är fyrfotat. Han äter gäss och höns och änder och allsköns fåglar. Han äter också fisk: gädda och lax och braxen och åtta fiskar kokta och sexton stekta och nio lagade i peppar. Sedan äter han tio fiskar och ytterligare tio sinom tio fiskar. Fläsk må han ej äta, ty det är fyrfotat. Då låter han förvälla det i en panna, till dess all must är ur det. Sedan låter han slå det på ett fat och smakar därav, och sedan sätter han det till sin mun och super därav var droppe, ty det var gott, fett spad. Aldrig må herr abboten äta kaka, ty den är smaklös. Då sätts in ägg för abboten. Då äter herr abboten fem ägg stekta och fem kokta och fem lagade i gryta och fem i panna och fem kokta i kål och fem kolhoppade. Sedan äter herr abboten därutöver fem ägg och fem sinom fem ägg. Förbudet är honom att äta mera.

Lovat är honom att dricka. Då bärs in två stora kannor för herr abboten. Då tager herr abboten och sätter den ena på sin vänstra sida och den andra på den högra. Då tager han båda kannorna, utsuper litet därav och ser hur det smakar honom. Då säger herr abboten till den kannan som är på hans vänstra sida, ty däri är ont öl: "Häv ut den förbannade kannan!" Men till den andra, som står på hans högra sida, säger herr abboten, ty däri är mölska eller gott humleöl: "Hit min kära gudsiv!" och griper henne i sin famn och dricker en stark mun-klunk. Sedan dricker herr abboten för den heliga kyrkan, att Gud må frälsa henne. Andra gången dricker herr abboten för gott år, att Gud må giva en god skörd åt bönderna. Tredje gången dricker herr abboten för alla bröders synder och försummelse. Fjärde gången dricker herr abboten för stapeln som står i Babylon, att den ej må falla. Femte gången dricker herr abboten för den stora klockan som står i Lund, att den ej brytes. Så dricker herr abboten sju gånger och sjuttio.

Siden ganger herra abote fran borde och siger: "Miserere mei deus!" och thakker gudhi at han ær wæl mætter och wæl drukken.

Siden han haffuer lesit tider siner, tha later han göræ sik alskona supan, at han warder ey trangbrystader. Han later ther j win och piper och ingefæræ. Thesso thry göræ han swa hæten, at swetten rindher aff hwario hare. Æn then samma ember som gar wr herra abota halsse swemar om ænne hans alt och hoffwdh.

Och within thz sannelika, at thenne ember wræker alt har aff herra abota. Och fore thæs saker æræ allæ abota flintskallutte.

Swa lyktæs thenne fabula.

Efter Wiktorsson & Wollin (1997)

Sedan går herr abboten från bordet och säger: "Miserere mei Deus!" och tackar Gud att han är väl mätt och väl drucken.

Sedan han har läst sina tider, då låter han göra sig allsköns dryck, på det att han ej må varda trångbröstad. Han håller däri vin och peppar och ingefära. Dessa tre gör honom så het, att svetten rinner av vart hår. Men samma imma som går ur herr abbotens hals svävar kring hela hans äne och huvud.

Och vet det sannerligen, att denna imma vråker allt hår av herr abboten. Och för den skull är alla abbotar flintskalliga.

Så lyktas denna fabula.

Texten med "det väldiga skämtet om abbotar alla" är ju också en "minor classic" i vårt litterära arv. "Herr abboten begår sin stadiga måltid med allvaret hos en religiös officiant", yttrar en sentida bedömare (Stähle 1967). Att satiren är dråplig har många sagt; den är i viss mening tidlöst giltig. Abbotskämtet är den enda text vi har bevarad från svensk medeltid – i själva verket en av de ytterst få från förmoderna skeden överhuvudtaget – som har kapaciteten att framkalla spontant skratt, även hos nutida läsare. Det går naturligtvis att ifrågasätta om folk idag skrattar åt exakt detsamma som den ursprungliga publiken skrattade åt, men relativismen i det stycket bör man nog inte driva för långt.¹ Den litterära narrspeglarna kan ha fått nya facetter och förlorat gamla, men den fungerar. Dess reflexer träffar oss, tvärs över svalget av ett halvt årtusende.

I hyllningen till en förgrundsgestalt i modern svensk stilforskning kan den första briljanta satiren i vår litteratur vara ett värdigt föremål för några kollegiala reflexioner.

1. Herr abboten i medeltiden: handskrifter och utgåvor

Abbottexten är bevarad till eftervärlden i två mycket snarlika versioner i de båda senmedeltida pappershandskrifter som uppkallats efter sina högättade ägarinnor, vilka möjligen också varit initiativtagarna till deras nedtecknande. De aktuella dokumenten kallas *Fru Märetas bok*

¹ Teoretisk diskussion kring medeltidens humorbegrepp förs senast av Ferm (1997).

respektive *Fru Elins bok* (Cod. Holm D 4 a resp. D 3, båda idag tillhöriga Kungl. Biblioteket i Stockholm). Enligt färiska forskningsrön (Åström 1997) kan den förra handskriften dateras till 1448, den senare till 1487–88. De båda "böckerna" innehåller förutom abbotskämtet en handfull andra, betydligt längre, klassiska texter på fornsvenska, som Eufemiavisorna och Erikskrönikan. Liksom de sistnämnda är sannolikt även abbotskämtet litterärt koncipierat något sekel före sin nedteckning i de båda bevarade handskrifterna, där det alltså möter i en språkform som kan ha tätt sig ålderdomlig redan för den samtida publiken.

Allt talar för att den äldre handskriftsversionen av Abbotskämtet också är den ursprungligare av de två. Efter denna version utgavs texten första gången av G.E. Klemming 1887–89, en utgåva som i senare tid reproducerats i ett flertal antologier och läseböcker (t.ex. Noreen 1932 och Wessén 1959). Flera gånger har den fornsvenska texten också "översatts" till nusvenska.

En ny reviderad edition av abbottexten i Fru Märetas bok har nyligen utarbetats (Wiktorsson & Wollin 1997); den återgavs inledningsvis i denna uppsats.

2. Herr abboten i nutiden: receptionen

Abbotsatiren "upptäcktes" i modern tid egentligen av sin utgivare, G.E. Klemming. I en efterskrift till sin utgåva av 1887–89 omtalar denne "Ett stort skämt om alla abbotar" som den enda svenska exponenten för den s.k. goliardlitteraturen. Han nämner också den latinska text av liknande karaktär som alltsedan dess satts i samband med vår abbottext. – Den svenska satiren är, säger Klemming, "i all sin korthet [...] af ypperlig komisk verkan".

Efter Klemmings utgåva, beledsagad av detta lika korta som insiktsfulla omdöme, har Abbotskämtet sedan länge varit ett stående nummer i antologier över svensk medeltidslitteratur, väl närmast med sikte på universitetsundervisningen i Nordiska språk och Litteraturvetenskap. I efterkrigstidens stora litteraturhistoriska standardverk ägnas det tillbörlig uppmärksamhet (så av C.I. Stähle 1967 och av A. Piltz i Lönnroth & Delblanc 1987).

I sitt slag talande är Sven Stolpes demonstrativa tystnad kring Abbotsatiren när han skriver om medeltiden i sin "Svenska folkets litteraturhistoria" (Stolpe 1972).

Bland forskarna var det emellertid också ganska tyst kring den matglade och ölpimplande prelaten under ett drygt halvsekel efter

Klemming. Den etablerade bilden av svensk medeltidslitteratur hade tydligen ingen plats för lustifikationer av detta slag. Det är väl möjligt att det litterärt högklassiga lilla stycket helt enkelt inte lät sig passas in i den förment vulgära och litterärt trivialiserade unionstiden, då dess i dag bevarade handskriftsdokument nedtecknades; man förutsatte nämligen utan egentlig argumentation att texten också var tillkommen då. Och sant är, att abbotsatiren stämmer bättre överens med vår traditionella bild av den närmast föregående epokens, folkungatidens, litterära "guldålder". Möjligen kan satiren, på andra grunder, ha tett sig svår-förenlig med uppfattningen om den perioden också. Henrik Schück, en av de huvudansvariga för den alltjämt rådande standardbilden av svensk medeltidslitteratur, nämner visserligen abbotsatiren i sin svenska litteraturhistoria (Schück 1890:193), men bara i notisartad form.

Särskilt under de fyra decennierna 1920–60 utvecklade svenska nordister en livaktig filologisk forskningstradition, som i väsentlig utsträckning rörde Eufemiavisorna och de historiska rimkrönikorna. Härvid blev alltså ständigt just abbottextens båda handskrifter aktuella. Med tystnad förbigick man dock alltid denna text. Mig veterligt har dess vittnesbörd om medeltidssvenskan heller aldrig nyttiggjorts i språkhistorisk forskning.

Dock var åtminstone en av banérförarna i den ovan omtalade filologiska forskningstraditionen, Erik Noreen, personligen fascinerad av den lukulliske prelaten. Detta är omvittnat av hans lärjungar.¹ Det framgår också med stor tydlighet av hans uppsats "Skämtan om abbotar" i volymen *Svensk stilparodi* (Noreen 1944). Noreens i sitt slag klassiska studie är alltjämt högst läsvärd. Den bröt på sin tid tystnaden kring detta den satiriska genrens första nedslag i svensk litteratur.

Efter Noreen har abbotsatiren, fram till helt nyligen, behandlats mera vidlyftigt av främst Per Erik Wahlund (1979) och Bridget Morris (1991).

Under 1990-talet har en tvärvetenskapligt inriktad arbetsgrupp i Stockholm/Uppsala regelbundet samlats till tankeutbyte kring temat "kultur och ideologi i europeisk medeltid". Den röda tråden kan sägas ha varit deltagarnas forskning kring skilda aspekter av just *klerksatiren*, sådan den manifesteras i t.ex. goliardlitteratur och mer eller mindre obscen kyrkokonst – men också i alster med högre syftning. En gemensam produkt av dessa diskussioner är volymen *Master Golyas and Sweden. The Transformation of a Clerical Satire* (Ferm & Morris 1997). Här har sammanställts ett femtontal studier kring den

¹ Se främst Wahlund (1979:58).

fornsvenska abbotsatiren, dess latinska "förlaga" (alla är inte överens om att det rör sig om en sådan!), viss annan, tematiskt nära besläktad text samt skilda dimensioner av den omgivande medeltida kulturkontexten.

Den bild av vår svenska "minor classic" som möter oss i denna digra volym summerar väl vad vi tidigare visste. Samtidigt är den i väsentliga stycken helt ny. Herr abboten framträder här i ett vidare europeiskt perspektiv, som inte anlagts tidigare. Det har han knappast förlorat på: hans uppenbarelse blir inte mindre magnifik därför att vi får möta honom insatt i ett internationellt sammanhang.

Vad jag har att säga i det följande är hämtat från mitt bidrag i den nämnda "abbotvolymen" (Wollin 1997), i lätt omarbetad form.

3. Språkform och stil

Abbotsatirens språkform erbjuder ett gott prov på vad språkhistorikerna kallar "yngre fornsvenska", närmare bestämt i den konservativa tappning som är typisk för de religiösa, klosterbaserade genrer. Här ser man färre tecken än i andra samtida litteraturarter på den allmänna formupplösning som uppenbarligen var i full gång – eller redan avslutad – i det omgivande senmedeltida talspråket. Det fornspråkliga böjningssystemet, sådant det möter i vår abbottext, är ju ännu i princip intakt, även om viss vacklan förekommer och också mycket moderna drag kan sticka av på enstaka punkter.

Så t.ex. möter vi i denna text (i avsnittet om abbotens öldrickande) ett av vår litteraturs äldsta belägg på utebliven numeruskongruens i det finita verbets böjning: predikats verbet till det plurala subjektet *nistor* ('kannor') "borde" ha varit *bæras* men är singularformen *bærs*. Utslagsgivande är här rimligtvis den passiva konstruktionen, med subjektet placerat efter predikats verbet: skribenten har inte "kodat in" pluralen förrän verbformen är producerad.

Intressant men omöjlig att här besvara är frågan vad ett så pass konservativt språktillstånd i en senmedeltida uppteckning beror på. Skall det bara återföras på genrebestämda stilsträvanden vid nedskrivningstiden, av den art som just antyddes? Föreligger rentav medveten arkaisering? Eller reflekterar språkformen (också) förhållanden i det äldre skede då texten sannolikt litterärt koncipierades?

Meningsbyggnaden i abbottexten är i allt väsentligt präglad av okomplicerad, lättflytande paratax. Enkelt, ibland parallellt byggda led, fraser och satser samordnas gärna i långa kedjor – påfallande inte

minst i måltidsscenen, där detta grepp i förening med ett anaforiskt insatt adverbial som *Tha* eller *Sidhen* i ingressen till varje nytt moment driver upp tempot i skeendet. Kanske accentuerar det också intrycket av prompt beställsamhet från abbotens betjäning. Denna nämns inte, syns inte, men är ändå påtagligt närvarande, tyst och effektiv.

Den syntaktiskt avgränsade meningen räknar i abbotens satiren i genomsnitt 13 ord, ett ganska tidlöst normalvärde i svensk prosa. Att det inte är lägre – vilket man spontant möjligen väntat sig att det skulle vara – beror väl just på tendensen att tänja ut de syntaktiska strukturerna med enkelledskoordinationer. Sådant driver ju upp den statistiska meningslängden men brukar inte egentligen öka den syntaktiska komplexiteten.

Noreens studie från 1944 – som till innehåll och värderingar kopieras i något större skala av Wahlund (1979) – behandlar först Abbotens satirens språkform, mest på lexikal nivå. Men framför allt genomför Noreen en stilanalys, med siktet särskilt inställt på inventering av de bibliska elementen. Dessa är ju åtskilliga; mest påfallande och oftast framhållen av kommentatorerna är naturligtvis den ypperliga parodin på Yttersta domen i abbotens tilltal till sina båda ölkannor. Både Noreen och Wahlund värderar textens stil mycket högt. Den anonyma satirikern prisas för det briljanta uppslaget och det självständigt eleganta utförandet. Man skänker också sin erkänsla åt satirikerns, som man menar, godmodigt förlåtande hållning inför den mänskliga svaghet han gisslar – och gisslar med en outtalad men enligt Noreen/Wahlund fullt märkbar förståelse, om inte rentav sympati.

Dessa sentida svenska bedömares poäng accentueras mycket effektivt i kontrasten mot deras låga värdering av den *latinska* text de tänker sig som någon sorts, mycket löst anknuten "förlaga" för den svenska. Inför denna latintext är deras förakt totalt: aktstycket är ett hästsk och lågsinnat persiflage, framställt i en smaklös, grovt överlastad stil, vars enkla effekt enbart bygger på groteska överdrifter, vulgära smädelse och billigt vitsande. Den svenske satirikern tycks, när man läser Noreen och Wahlund, ha gett sitt verk dess lyftning uteslutande genom att systematiskt distansera sig från latintexten på strategiska punkter, i en odefinierad form av negativ "imitatio". – Man måste fråga sig, i vad mån en sådan analys av den fornsvenska texten egentligen mynnar ut i en genuin uppskattning av det litterära verket.

Dessutom kan man onekligen undra vad denna förkättrade latintext faktiskt innehåller, som på sin tid lyckades framkalla en så besk reaktion hos svenska företrädare för en etablerad nationell estetik. Det måste vara något särdeles anstötligt.

4. Walter Map: latinsk "förlaga"?

Redan Klemming observerade, som påpekades ovan, förekomsten av en besläktad latinsk satir, dock av större omfattning, med titeln *Magister Golyas de quodam abbate*. Han uttalade tanken att den svenska texten vore tillkommen genom fri bearbetning "efter något sådant fremmande stycke". Klemmings uppfattning har sedan varierats i skilda nyanser i diskussionen kring abbotens skämtet.

Denna latinska text, som är av engelskt ursprung (tidigare utgiven i England 1841), presenteras i ny edition med kommentar och översättning (till engelska) i Piltz (1997).

Den latinska satiren är mer än tre gånger så omfattande som den fornsvenska (1830 resp. 558 ord). Författaren behandlar obestriddigen samma ämne, och han gör det i en form som enligt min mening (närmare utvecklad nedan) tvingar oss att anta ett direkt beroendeförhållande mellan de båda texterna. Men den engelsk/latinske författarens ton, hela hans hållning till uppgiften, är en radikalt annan än den svenske kollegans.

Här är det nämligen inte tal om någon vänligt ironisk dubbelhet i budskapet. Borta är det godmodigt underförstådda överseendet med mänsklig svaghet, som många tyckt sig kunna läsa in i det fornsvenska abbotens skämtet. I stället, i goliardgenrens anda, går satirikern lös på sitt offer helt skoningslöst, utan skytten av försonande misskund. Inte heller skyr han några som helst effekter. Stilen är på en gång robust folklig och lärt sofistikerad, ofta kvick.

I onekligen skarp kontrast mot vår jämförelsevis städade landsman – skildrad som han är i två adelsdamers böcker – är denne engelsk/latinske abbot en notorisk horkarl, välsedd stamkund på ortens bordell. Han begår sin överdådiga måltid och sitt rundliga intag av fluidum (i hans fall vin) intill och över gränsen för all kontroll: till skillnad från sin svenske ämbetsbroder, som efter avslutad måltid trots samma övermåttad ändå orkar resa sig från bordet och läsa en bön, måste den engelske abboten bäras ut, under ljudliga rapanden och uppstötningar.

Författarskapet till detta frodiga tidsdokument är traditionellt tillskrivet den engelske prelaten **Walter Map (Mapes)**, som verkade i sitt hemland på 1100- och det tidiga 1200-talet. Det är dock ovisst om denne verkligen själv är författaren till det latinska arbetet; någon anonym vagantpoet från det föregående seklet har också föreslagits. Högst rimlig förefaller i alla händelser kopplingen av texten till den konflikt som under 1100-talet rasade mellan cisterciens- och clunia-

censordnarna. Goliardlitteraturens fräna vidräkning med skrymtande prelater hämtade sin självklara näring ur det samtida monastiska förfallet. Den storätande abboten – också i aldrig så godmodig svensk tappning – tillhör ett vidsträckt brödraskap.

Den latinska satiren har alltså på svensk botten blivit närmare skärskådad, jämförd med det fornsvenska abbotskämtet och värderad av främst Noreen och Wahlund. Deras samstämmiga omdöme är, som antydde ovan, förintande. Noreens och Wahlunds syn på saken tycks ha bestämt den allmänna meningen, sådan den kommer till uttryck i litteraturhistoriska handböcker och kommentarer. Den har därmed bildat en effektiv relief åt den höga värderingen av vår egen lilla klassiker.

Nu har dock denna latinska satir i sig själv, oavsett relationen till den svenska pendangen, faktiskt goda förutsättningar för betydligt nådigare recensioner i vår tid. Gör man sig besväret att verkligen läsa texten, framträder dess stilistiska kvaliteter i ganska öppen dag. Vem han än var – upphovsmannen till detta stycke i dess föreliggande utformning måste ha stått på höjden av sin tids klassiska, latinskolade bildning (jfr främst Piltz 1997). Han rör sig ledigt i medeltidens tre stora latinska stiltraditioner: de romerska skolförfattarna, bibeln (främst i Vulgatas tappning) samt arvet från kyrkofäderna. Respekt inger också hans orientering i tidens lärdom, inom områden som (med moderna termer) logik, fysik och zoologi. Därutöver har flera bedömare framhållit textens stilistiska förtjänster. Frapperande är särskilt det otvungna uttryckssättet. Författaren skriver livfullt och energiskt, med en mycket påtaglig ordglädje: han formligen vältrar sig i de skilda stiltraditionernas verbala skafferier och tänjer ibland det latinska språkets uttrycksresurser mycket långt. Han är en verbal ekvilibrist, påfallande road av vitsande ordlekar. Sådant riskerar förstås i längden att bli tröttsamt för en nutida läsare (som ju dessutom bara kan avnjuta de normalt oöversättliga kvickheterna på latin). Ändå måste det medges att dessa konststycken långt ifrån alltid förfelar sin drastiska effekt. Att, som Noreen och Wahlund gör, blankt avfärda författarens stilkonst som billigt vitsmakeri är anakronistiskt och okänsligt.

Med allt detta formuleras underlaget för en mera förutsättningslös och solidarisk läsning av detta stycke högmedeltida goliardlitteratur av förmodligen typiskt europeiskt snitt.

Den engelsk-latinska satirens ironi biter förvisso skarpare än den svenska, vässad som den är i en indignation av helt annan valör än vår gemytliga landsmans godmodiga småskojande. – ”Indignation” är nog

också en bättre beteckning på författarens hållning än det ”iskalla hat” som Wahlund talar om. Där denne ”under narrkåpan skymtar fanatikerns likbleka och sammanbitna fysionomi” (s. 78) ser jag för min del hellre den kränkte idealisten, hopplöst oförsonad med tillvarons elände.

Eruptionerna i författarens inre bryter också här och var fram på textytan. Talande är den indignerade reflexionen i textens tjugotredje paragraf, omedelbart efter en burleskt uppmålad scen, där vi bevittnar abbotens parad framför det lokala horhuset:

O res quam feda et quam absurda, quod templum Dei commutat in prostibulum! Lupe enim huc cotidie spectant que veniunt, ueniunt spectentur ut ipse.

[O hur vämjeligt och naturvidrigt, att Guds tempel [skall] förvandlas till en bordell! Ty ”varginnorna” kommer hit varje dag, vad som kommer de ser, för att själva bli sedda de kommer.]

Det välplacerade hexametercitaten ur Ovidius’ *Ars amatoria* lurar ingen uppmärksam läsare. Det är tydligt att författaren här inte riktigt orkat med att strikt upprätthålla den satiriska genrens kod. Han måste ge luft ”i klartext” åt sin våldsamma indignation och faller ett ögonblick ur den litterära ramen. Greppet är ju allt annat än elegant, det förefaller ofrivilligt och gör, åtminstone på nutida läsare, ett närmast patetiskt intryck. Samtidigt låter det ana en rämna i rustningen, det förlänar åt textens upphovsman ett drag av mänsklig åtkomlighet, som hans svenske kollega alldeles undgår. Denne är helgarderad bakom sitt fryntliga raljeri och förblir i mer än en mening anonym.

5. Original : parafraas : översättning? Fri typvariation?

Hur förhåller sig nu vår fornsvenska abbotssatir till detta ett eller ett par sekel äldre engelsk-latinska dokument? – Olika meningar har uttalats i den saken.

Henrik Schück (1890) tycks utan närmare reflexion ha tänkt sig att det fornsvenska abbotskämtets upphovsman mer eller mindre fritt försvenskat latintexten. Att en sådan primör i svensk medeltidslitteratur alltså skulle vara tillkommen genom översättning, därtill från en förment så undermålig förlaga, var en svårsmält tanke för Erik Noreen (1944). Han hävdade med eftertryck abbotskämtets karaktär av svenskt originalverk, endast flyktigt och ytligt, på ett mycket allmänt innehållsplan, förbundet med latintexten. Man har också (främst Hans H. Ronge i KLN 1970) framkastat den helt hypotetiska tanken på en

bearbetning i två eller flera steg, över någon idag förlorad mellanliggande, möjligen dansk, version. – Någon egentlig argumentation kring dessa spridda uppslag har dock knappast förts.

En helt annan förklaringslinje, baserad på välutvecklade argument, följer Sven-Bertil Jansson (1997). Han ser båda texterna i folkdikt-forskarens mönster för analys av sammanhangen inom muntliga traditioner, t.ex. av folksagor eller medeltidsballader. Viktigt är här "typbegreppet": ett episkt grundmönster kan bevaras intakt i skilda "dokumentationer". Trots den uppenbara släktskapen kan dessa förete betydande avvikelser i innehåll och utförande. De båda abbotssatirerna förenas, menar Jansson, av ett sådant, mycket enkelt episkt grundmönster: abboten framträder, väl klädd och skodd, sätter sig till bords, äter och dricker opulent, häver taffeln (eller bärs från bordet), begår svettkur. Därutöver är det bara den latinske prelaten som lägger an på fala damer samt icke aktar för rov att både rapa och släppa väder, liksom hans svenske broder är ensam om att utveckla sina libationer vid ölkrusen i magnifik bibelparodi. Men dessa olikheter betyder inte, menar Jansson, att det ena eller andra utelämnats eller adderats i någondera texten i relation till den andra. De betyder bara att grundmönstret varierats i skilda utföranden i skilda tider och miljöer. Det är därför enligt Jansson "inte meningsfullt" att utgå från eller hävda något direkt samband mellan just de båda varianter av typen som råkar vara kända idag.

Janssons argumentation kring dessa texters tillkomst och inbördes sammanhang är intressant och bestickande. Idén om de båda satirernas ömsesidiga autonomi, som av varandra oberoende dokumentationer av ett gemensamt grundmönster, öppnar fängslande perspektiv på viktiga litterära genrens historiska framväxt. Tanken är såtillvida (som framgår av Janssons referenser) väl förankrad i modern internationell teorbildning på området. Vad gäller tillkomsten av en text som just den fornsvenska abbotssatiren är dock en sådan förklaring, vill jag hävda, inte vattentät.

Jag menar mig nämligen, efter en systematisk komparation av de två texterna på lexikalisk detaljnivå, kunna påvisa (Wollin 1997) att över hälften av den svenska textens ordmassa faktiskt är förenad i omedelbar, "ekvivalent" korrespondens med skilda textenheter i latintexten, flertalet också på ordnivå. Det rör sig härvid i dominerande omfattning om vad jag kallar bunden ekvivalens, dvs. "ordrätt" överensstämmelse mellan versionerna. I den andra, knappa hälften av den svenska textmassan iakttar man olika typer av "friare" relation till latintexten: resultaten av omskrivning, expanderande och krympande

parafra, otvetydiga strykningar och tillägg. Alla dessa strategier, "bundna" såväl som "fria", är ganska jämnt fördelade över texten.

Upphovsmannen till den fornsvenska abbotssatiren arbetar, vill jag hävda, i ett komplext spel med skilda strategier, på olika nivåer av faktisk anknytning till en föreliggande latinsk text. Han tycks ha genomfört uppgiften med viss metodisk konsekvens. Det råder därmed ett påvisbart samband mellan den fornsvenska och den latinska texten, i den utformning vari dessa texter är kända idag. Den förra är tillkomsten i distinkt relation till den senare, en relation som är avläsbar i språkformen på lexikal nivå.

Eller skall vi tro att påvisad ekvivalens med latintexten på ordnivån i mer än hälften av den svenska texten är tillfällig?

Den svenske textskaparen är därmed varken författare eller översättare, i varje fall inte i den mening vi i dagens språkkultur tillägger dessa begrepp. Som helhet betraktad kan hans insats närmast betecknas som en *parafra* – av den typ som dominerar den mera litterärt anlagda textproduktionen på svenska i vårt skriftspråks äldsta skede efter vikingatidens runinskrifter. Så, eller ungefär så, tillkom folkungatidens, dvs. 1200- och 1300-talets, helgonlegender, bibelepik och riddarpoesi. Häribland finner vi just de texter som jämte abbotssatiren är bevarade i fruarna Märetas och Elins böcker. Så tillkom däremot relativt sällan den senare unionstidens mera modernt diversifierade original- och översättningslitteratur.

Häri ligger naturligtvis samtidigt, noterar man, ett indicium för *datering* av det fornsvenska abbotskämtets litterära tillkomst. Rimligtvis utfördes parafrasen inte i samband med de bevarade handskriftsdokumentens uppteckning i unionstiden, utan just i det något äldre tids- och kultursammanhang där de stora litterära parafraserna på fornsvenskt språk tillkom. Abbotskämtet kan därmed på ett trovärdigt sätt förankras i en naturlig historisk kontext.

Avslutningsvis skall vi kasta en blick in i denne medeltida textmaka-res verkstad och försöka fånga en glimt av hur han arbetade.

6. Herr abbotens dryckeslag: en parafrastriker i arbete

Låt oss närläsa ett mindre parti av de båda texterna med sikte på synliga spår av de strategier som kan ha styrt den svenske textfabrikanten i hans utformning av satiren. Som exempel väljer vi behandlingen av den synbarligen ändlösa serien skålar som den engelske abboten under

sitt ensliga pokulerande utbringar med sig själv. (Kursiverade partier är gemensamma i de två versionerna.)

<i>Walter Map</i>	<i>WM översatt</i>	<i>Herr abboten</i>
Cum uero bibit ex intencione, bibit semel sed multum pro pace et stabilitate Ecclesie, bis pro prelatis,	Men då han dricker med avsikt, då dricker han en gång, men mycket, för kyrkans fred och stadga, andra gången för prelatererna,	Siden drykker herra abote fore helghe kirkio, at gud frælssi hona.
<i>ter pro sibi subditis,</i>	<i>tredje gången för sina underställda,</i>	<i>Tridhiæ sin</i> drikker herra abote fore synder och glømsko alla brødra.
<i>quater pro captiuis,</i>	<i>fjärde gången för de fångna,</i>	<i>Fiarde sinne</i> drikker herra abote fore staplin som standir j babilone, at han falle eygh.
<i>quinqies pro infirmis, sexies pro aeris serenitate, sepcies pro maris tranquillitate,</i>	<i>femte gången för de sjuka, sjätte gången för luftens klarhet, sjunde gången för havets stillhet,</i>	<i>Fæmpte sinne</i> drikker herra abote fore stora klockkona som stander j lund, at hon brytes ey.
<octies pro ... >, nouies pro peregrinantibus, decies pro domi sedentibus, undecies ut parum comedant monachi, duodecies ut multum comedat ipse, tredecies pro uniuersis christianis, quaterdies pro rebus humanis, quinqies et decies ut Dominus Deus rorem mittat super montem Gelboe, quo messes albeant, uinee floreant et germinent mala punica.	<åttonde gången för ... >, nionde gången för de resande, tionde gången för de hemmasittande, elfte gången för att munkarna må äta litet, tolfte gången för att han själv må äta mycket, trettonde gången för alla kristna, fjortonde gången för de mänskliga villkoren, femtonde gången för att Herren Gud må sända dagg över Gilboas berg, så att skördarna vitna, vinbergen blomma och granatäpplena mogna.	
Et sic numero impari numerum potationum concludit, iuxta illud: Numero deus impare gaudet.	Och så sluter han skälarnas tal med ett udda tal, enligt mottot: Gud fröjdas åt ett udda tal.	<i>Swa</i> drikker herra abote siw sinnom och siwtigi.

Walter Maps skålar är alltså noga räknat femton till antalet. Den svenske abboten är väl egentligen inte mindre törstig vid sin ölkanna än kollegan vid sitt vinkrus; däremot inställer den förstnämnde den spe-

cificerade räkningen efter den femte skålen. Att båda herrarna stannar vid femtal är naturligtvis ingen tillfällighet: Walter Map konkluderar avsnittet med att fastställa att ett udda nummer är Gudi behagligt, medan Herr abboten lakoniskt refererar till det lika heliga sjutalet: *Swa drikker herra abote siw sinnom och siwtigi.*

Urvalet och fördelningen av ämnen för den svenske abbotens fem specificerade skålar är, när man skärskådar motsvarande serie hos Walter Map, möjligen något mera utstuderad än flertalet tidigare kommentatorer iakttagit. Herr abboten sorterar sina skålämnen i suverän frihet gentemot Walter Map – dessutom, som Jansson (1997:299f.) träffande observerat, i märkbart tilltagande lummighet. Men det sker nog inte helt planlöst.

Delvis ekvivalent med Walter Map återges den första skålen, för kyrkans fred, stadga och frälsning, likaså den tredje, som ägnas de underlydande och deras vandel; dessa två har också samma plats i ordningen i båda versionerna. De tre övriga skålarna, dvs. den andra, fjärde och femte, är dock knappast, som antytts av somliga, gripna ur luften. De kan nog alla tre sägas variera temat i Walter Maps *femtonde och sista* skål. Denna har en helt annan och mera utbroderad uppbyggnad än de fjorton föregående, som utgörs av en lång serie korta, delvis antitetiskt motställda nominalfraser. Den femtonde skålens ämne utvecklas däremot i två, parallellistiskt uppbyggda bisatser. Här talas högstämt om dagg som må falla över Gilboas berg (*ut Dominus Deus rorem mittat super montem Gelboe*) samt om vitnande skördar, blomstrande vingårdar och frösättande apalar (*quo messes albeant, uinee floreant et germinent mala punica*). Enligt Jansson, som också behandlar detta ställe med stor empati (a.st.), handlar det om en "urspårning", synbarligen betingad av abbotens vid det laget avsevärda vinkonsumtion.

Det är, förefaller det mig, just den betänkliga ökningen av abbotens vinintag i Walter Maps text som här reflekteras i språkformen: den långa serien av lakoniskt radade korta fraser bryts i det slutande satsparets grammatiska tyngd och konstfulla struktur – likt fyllhickan i en uppkastning. Som stilgrepp är det välplanerat och effektivt, fullt värdigt goliardgenren. Här skyr man som sagt inte några effekter, varken de grövsta eller de mest subtila; dessa kan ju för övrigt hos en driven stilist mycket väl sammanfalla. Fint bildade och estetiskt känsliga moderna läsare som Noreen och Wahlund avser måhända passager av just detta slag då de talar om den latinska textens ledsamma andefattigdom och monoton. Deras reaktion är begriplig, möjligen förut-sägbar. Men den skvallrar inte om någon mera insiktsfull närläsning.

De allra mest raffinerade effekterna i Walter Maps stil har kanske rentav gått dem förbi?

Vår egen abbot blir dock inte sämre därför att Walter Map uppvärderas. Snarare framstår den fornsvenske textskaparens säkra handlag i än klarare dager. – Hela denna avslutande passage associerar tydligt till årsväxt och hopp om god skörd. Det är ett i sammanhanget meningsfullt tema, som den svenske abboten alltså anslår redan i sin andra, ännu någorlunda nyktra skål (*fore got ar, at gudh giffui goth ar bondom*). Men även i sin fjärde och femte skål kan nog den allt lumrigare abboten sägas, låt vara löst, anknyta till den plötsligt uppblåsta avslutningen hos Walter Map: stapeln i Babylon och klockan i Lund är liksom dagen över Gilboa nonsensartat långsökta skälämnena, knutna till namngivna, mer eller mindre exotiska orter och typiska för mera kvalificerade konsumtionsfaser, där den drickande söker förevändning i vad som helst. Den svenske satirikern har måhända observerat stegringen i sin "förlaga". Utifrån en suverän överblick över texten har han så plockat ut valda beståndsdelar och komponerat dem i ett delvis nytt mönster.

Så arbetar en rutinerad parafrasmakare.

Litteratur

- Ferm, Olle 1997. Humour in the Middle Ages. I: Ferm & Morris 1997, s. 99–134.
- Ferm, Olle & Morris, Bridget (red.) 1997. *Master Golyas and Sweden. The Transformation of a Clerical Satire*. Stockholm.
- Jansson, Sven-Bertil 1997. *Skemptan: the Tale and its Transmission*. I: Ferm & Morris 1997, s. 295–317.
- Klemming, G.E. (utg.) 1887–89. Herr abboten. Satir. I: *Prosadikter från Sveriges medeltid*. (= Svenska fornskriftssällskapets samlingar, band 28, s. 351–55.)
- KLNM 1970. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Vol. 15. Malmö.
- Lönnroth, Lars & Delblanc, Sven (red.) 1987. *Den svenska litteraturen. Från forntid till frihetstid*. Stockholm.
- Morris, Bridget 1991. Sources for a Swedish Satire. I: *Scandinavian Studies* 63:2. (Även i Ferm & Morris 1997, s. 269–293.)
- Noreen, Erik 1932. *Fornsvensk läsebok*. Lund.
- Noreen, Erik 1944. Skämtan om abbotar. I: *Svensk stilparodi*. Stockholm. S. 26–42.

- Piltz, Anders (utg.) 1997. The two Manuscripts of the *Skemptan* Text. Critical Edition. I: Ferm & Morris 1997, s. 159–217.
- Piltz, Anders 1997. *Magister Golyas de quodam abbate*. Introduction to the Latin Text. I: Ferm & Morris 1997, s. 137–153.
- Schüick, Henrik 1890. *Svensk litteraturhistoria*. Stockholm.
- Stolpe, Sven 1972. *Från runsten till ballad. Svenska folkets litteraturhistoria* 1. Stockholm.
- Ståhle, Carl-Ivar 1967. Medeltidens profana litteratur. I: *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Första delen. Forntiden, medeltiden, vasatiden*. Stockholm.
- Wahlund, Per Erik 1979. Skämtan om abbotar. I: *Frändskaper. Ader-ton essayer*. Stockholm. Sid. 57–79.
- Wessén, Elias 1959. *Fornsvenska texter*. Lund.
- Wiktorsson, Per-Axel & Wollin, Lars (utg.) 1997. Hær sigx aff abotum allum skemptan mykla. I: Ferm & Morris 1997, s. 226–231.
- Wollin, Lars 1997. The Lord-Abbot and his Texts. I: Ferm & Morris 1997, s. 319–362.
- Åstöm, Patrik 1997: The Manuscripts of *Skemptan*. I: Ferm & Morris 1997, s. 235–256.